

Структура та фізичні властивості композитів, сформованих на основі сульфїду молібдену

Л.С. Яблонь^{1,*}, І.М. Будзуляк¹, М.В. Карпець², В.В. Стрельчук³, С.І. Будзуляк³, І.П. Яремій¹,
О.М. Хемій¹, О.В. Морушко¹

¹ ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
вул. Шевченка, 57, 76018 Івано-Франківськ, Україна

² Інститут проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАН України,
вул. Академіка Кржижановського, 3, Київ-142, Україна, 03680

³ Інститут фізики напівпровідників імені В.Є. Лашкарьова НАН України, пр. Науки, 41, 03028 Київ-28, Україна

(Одержано 23.02.2016, опубліковано online 21.06.2016)

З'ясовано, що у композиті MoS₂/C зі збільшенням вмісту вуглецю зростає параметр решітки *c*. У спектрах КРС даного композиту виявлено дві інтенсивні фононні смуги першого порядку G і D при ~ 1591 см⁻¹ і 1354 см⁻¹, відповідно, які зумовлені непружним розсіюванням світла на коливаннях sp²-зв'язаних атомів вуглецю. Встановлено, що при нагріванні сульфїду молібдену при температурі 650 °C спостерігається екзотермічний ефект, спричинений десорбцією кисню та води. Показано, що механічне змішування нанопористого вуглецю з дисульфїдом молібдену приводить до різкого зростання питомої електропровідності отриманого композиту.

Ключові слова: Композит MoS₂/C, Нанопористий вуглець, Комбінаційне розсіювання світла, Питома електропровідність

DOI: [10.21272/jnep.8\(2\).02029](https://doi.org/10.21272/jnep.8(2).02029)

PACS numbers: 82.45.Yz, 82.47.Uv, 71.20.Tx

1. ВСТУП

Матеріали, які володіють шаруватою структурою, широко використовуються в якості електродів літій-йонних джерел струму та суперконденсаторів, завдяки наявності в них гостьових позицій у міжшаровому просторі, що дає можливість здійснювати інтеркаляційне впровадження йонів електроліту. До таких матеріалів відносяться халькогеніди перехідних металів, графіт. Особливий інтерес, у цьому плані, представляє сульфід молібдену, який, володіючи шаруватою структурою, в якій у самому шарі між атомами існує ковалентний зв'язок, а між шарами має місце слабка Ван-дер-ваальсова взаємодія, демонструє властивості, які є визначальними при використанні даного матеріалу в генеруючих і накопичувальних пристроях. Зокрема, це кристалічна структура з доступними гостьовими позиціями та мала енергія утворення дефектів, які додатково збільшують концентрацію гостьових центрів. Крім того, сульфід молібдену володіє достатньо високою, у порівнянні з аналогічними шаруватими структурами, питомою електропровідністю, яка, в залежності від умов отримання, може змінюватися більше ніж у 10⁶ раз [1]. Такий великий розкид може бути спричинений, насамперед, дефектами структури та неконтрольованими домішками. При цьому матеріал демонструє напівпровідникові властивості, тобто з ростом температури зростає і його питома електропровідність. Очевидно, що на величину електропровідності впливає і розмір зерен, збільшення якого приводить до зменшення кількості міжзеренних контактів. Ємність пристроїв, створених на основі дисульфїду молібдену, в основному, забезпечується швидкими оборотними фарадеївськими реакціями за рахунок дифузії йонів електроліту в шарувату структуру, що сприяє підвищенню величини накопи-

ченого заряду [2].

Нами для підвищення питомих ємнісних та енергетичних характеристик електрохімічних пристроїв проведено дослідження структури та фізичних властивостей композиту сульфід молібдену/нанопористий вуглець з метою встановлення механізмів, які приводять до збільшення питомої площі поверхні та електропровідності матеріалу, що є відповідальними за величину вказаних характеристик.

2. ОБ'ЄКТИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

У дослідженнях використовувалась механічна суміш полікристалічного MoS₂ і нанопористого вуглецю у співвідношеннях 1 : 9, 2 : 8 та 3 : 7, відповідно. Кристалічна структура чистого сульфїду молібдену та композитів на його основі вивчалась за допомогою X-променевого дифрактометричного аналізу (CuK_α-випромінювання) в діапазоні кутів 10° < 2θ < 90°. Спектри комбінаційного розсіювання світла (КРС) досліджуваних матеріалів отримані за допомогою потрійного спектрометра T-64000 Horiba Jobin-Yvon, оснащеного конфокальним мікроскопом Olympus VХ41 та термоелектрично-охолоджуваним ПЗЗ детектором. Спектри записані в геометрії зворотного розсіювання при кімнатній температурі. Для збудження спектрів КРС використовувалась лінія Ar-Kg лазера з довжиною хвилі λ_{аб} = 514,5 нм. Фокусування збуджуючого випромінювання на поверхню зразка здійснювалося з допомогою об'єктиву 50х/0.75. Для з'ясування зміни маси і тепла використовувалась метод термогравіметрії для сульфїду молібдену та композиту MoS₂/C при їх нагріванні в температурному інтервалі 20-1000 °C на повітрі зі швидкістю нагрівання 10 °C/хв. Дослідження проводились на синхронному термічному аналізаторі STA449F3 Jupiter.

* yablon_lyubov@ukr.net

Електропровідність досліджуваних матеріалів вивчалась за допомогою вимірювального комплексу AUTOLAB PGSTAT12. Вимірювання дійсної Z' та уявної Z'' частин комплексного опору $Z = Z' - jZ''$ проводилось в діапазоні частот $f = 10^2 \dots 10^5$ Гц при напрузі 1 мВ. Значення питомих опорів розраховано згідно рівняння:

$$\rho = \rho' - j\rho'',$$

де $\rho' = \frac{Z'S}{l}$ – дійсна, а $\rho'' = \frac{Z''S}{l}$ – уявна частини комплексного питомого опору, l – товщина досліджуваного зразка, S – площа його поверхні.

Комплексна питома електропровідність визначалась за формулою:

$$\sigma = \frac{1}{\rho} = \sigma' + j\rho''\sigma'', \quad (1)$$

де $\sigma' = \frac{\rho'}{M}$ – дійсна частина, а $\sigma'' = \frac{\rho''}{M}$ – уявна частина комплексної питомої електропровідності, для обчислення яких використовувався параметр $M = |Z|^2 \left(\frac{S}{l}\right)^2$ [3-4].

Значення повної питомої електропровідності досліджуваних матеріалів визначено за формулою:

$$\sigma = \sqrt{(\sigma')^2 + (\sigma'')^2}. \quad (2)$$

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Як відомо, йони S^{2-} володіють великими радіусами 1,82 Å, а, отже, і легкою здатністю поляризуватися, тоді як йон Mo^{4+} , який має йонний радіус 0,65 Å, є сильно поляризуючим йоном [1]. При таких умовах, коли аніон легко поляризується, а катіон володіє сильними поляризуючими властивостями, у сполуках типу MeS_2 (Me – перехідний метал) утворюються шаруваті структури, які характеризуються тим, що шар атомів катіона розташовується між двома шарами атомів аніона, в результаті чого утворюються пакети з потрійних шарів. Зв'язки всередині потрійних шарів значно сильніші, ніж між двома тришаровими пакетами. Сульфід молібдену є представником саме такого типу шаруватих структур, кристалічна структура якого вивчалась нами шляхом X-променевого дифрактометричного аналізу.

Експериментальна дифрактограма MoS_2 суттєво відрізняється від теоретично розрахованої (рис. 1), зокрема співвідношенням інтенсивностей піків. Так, рефлекс (002) за висотою у кілька разів перевищує відповідний розмір теоретичного. Також значно вища інтенсивність інших піків з сімейства (001). Аналіз експериментальної дифрактограми за допомогою програми PowderCell показав, що дана програма не дає можливості наблизити її теоретичною дифрактограмою, зокрема рефлексів сімейства (001). Причиною цього, очевидно, є наведена в процесі приготування зразка до зйомки

текстура, існування якої є можливим, виходячи із симетрії MoS_2 – $R\bar{3}m$ (гексагональна сингонія).

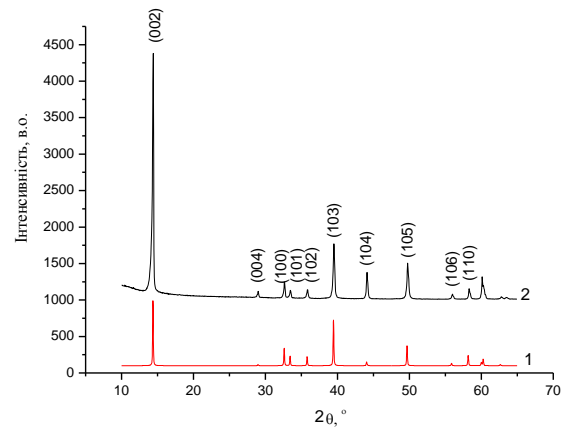

Рис. 1 – X-променева дифрактограма MoS_2 (1 – теоретична, 2 – експериментальна)

Для коректного аналізу експериментальної дифрактограми використовувалася модель текстури Марча-Далласа [5], яка описується формулою:

$$T_{hkl} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left(\tau^2 \cos^2 \phi_{hkl}^i + \frac{1}{\tau} \sin^2 \phi_{hkl}^i \right)^{-3/2},$$

де T_{hkl} – коефіцієнт нормування для корекції піку інтенсивності площини (hkl); N – кількість симетричних еквівалентних рефлексів; ϕ_{hkl}^i – кут між напрямком базису і нормаллю до площини ґратки; τ – змінний параметр Марча, який визначає частину зерен, орієнтованих у зразку випадковим чином:

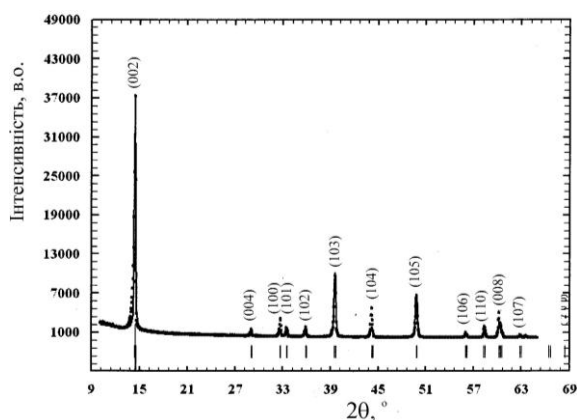
- $\tau < 1$ – кристали пластинчасті ($T_{||} > T_{\perp}$);
- $\tau = 1$ – система розупорядкована ($T_{||} = T_{\perp}$);
- $\tau > 1$ – кристали голчасті ($T_{||} < T_{\perp}$).

Використання моделі Марча-Далласа в програмі PowderCell шляхом наближення дало можливість знайти значення параметра τ , яке в нашому випадку дорівнює 0,63, тобто кристалики MoS_2 є пластинчасті. Врахування текстури також дало можливість обчислити точніше параметри ґратки: $a = 3,1630$ Å, $c = 12,2948$ Å.

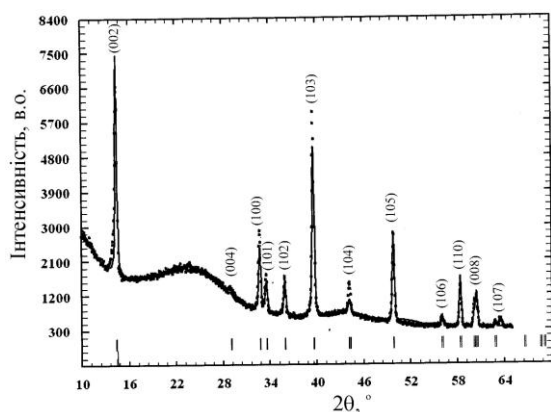
Виходячи із складного фону на X-променевих дифрактограмах і неможливості його коректного наближення в програмі PowderCell, нами також використовувалася програма FullProf, яка дає можливість задавати фон різними способами. На рис. 2 представлено результати наближення експериментальних дифрактограм даною програмою у випадку чистого MoS_2 із врахуванням текстури за моделлю Марча-Далласа (а) та для композиту при наявності у ньому 90 % вуглецю (б).

Як видно з рис. 2б, на дифрактограмі композиту MoS_2/C присутні всі характерні піки чистого MoS_2 , інтенсивність яких спадає. Механічне змішування сульфиду молібдену з нанопористим вуглецем приводить до утворення аморфного гало при кутах 16-30°, та до зникнення текстури, що пов'язано із можливістю орієнтації кристалів MoS_2 в аморфній

матриці у довільних напрямках. Визначені методом Рітвельда за допомогою програми FullProf параметри ґратки композитів MoS₂/C з різним відсотковим вмістом сульфиду молібдену представлено на рис. 3.

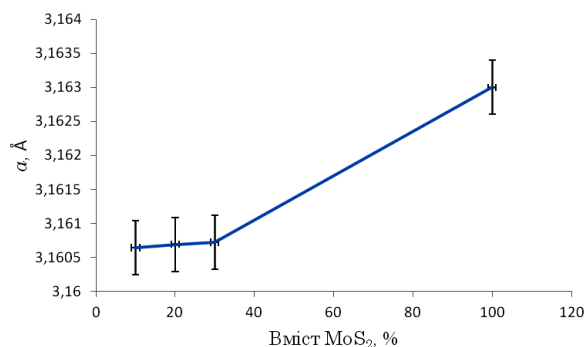
а

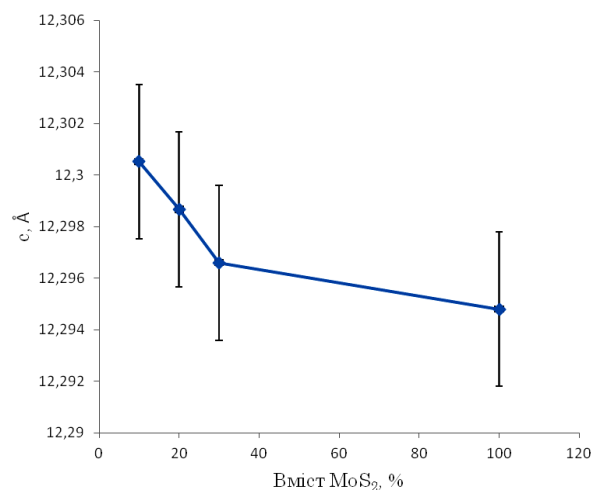
б

Рис. 2 – Наближення експериментальних дифрактограм програмою FullProf: а – чистий MoS₂ із врахуванням текстури за моделлю Марча-Далласа; б – композит MoS₂/C, вміст вуглецю в якому – 90 %

Із збільшенням вмісту вуглецю у композиті параметр *c* зростає (рис. 3б), тобто відстань між потрійними шарами S-Mo-S збільшується, що пов'язано з слабкою Ван-дер-ваальсовою взаємодією між шарами S-S. Крім того, наявність вуглецю у композитах приводить до зменшення параметра *a* (рис. 3а), що пов'язано із появою внутрішніх напруг у структурі.

а

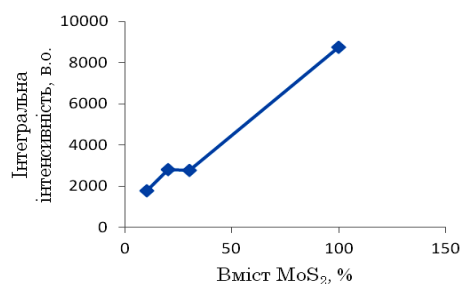
б

Рис. 3 – Параметри ґратки композитів MoS₂/C (а – для параметру *a*; б – для параметру *c*)

Інтегральна інтенсивність рефлексу (002) із збільшенням вмісту вуглецю зменшується (рис. 4), причиною чого є зміни законів погасання X-променів при входженні в ґратку сульфиду молібдену атомів вуглецю, а його інтегральна ширина – зростає, що пов'язано з різним ступенем деформації ґратки у різних місцях.

Оскільки, як було сказано вище, MoS₂ належить до просторової групи P63/ mnc (точкова група D6h), з елементарною коміркою, що складається з двох атомів Mo в позиціях з точковою групою D3h, і чотирьох атомів S в позиціях з точковою групою C3v [6], піки інтенсивності комбінаційних спектрів відрізняються від таких же максимумів для малочастотних сульфідів молібдену [7], навіть, якщо вони виходять від подібних коливальних мод. Відомо [8], що основними особливостями раманівського спектру більшості вивчених сульфідів молібдену є наявність чотирьох мод, а саме, E_{2g}^2 (32 см⁻¹), E_{1g} (286 см⁻¹), E_{2g}^1 (383 см⁻¹), A_{1g} (408 см⁻¹).

Спектр КРС досліджуваного сульфиду молібдену (рис. 5) характеризується наявністю двох явно виражених максимумів, що відносяться, відповідно, до E_{2g}^1 (381 см⁻¹) та A_{1g} (407 см⁻¹) мод. E_{2g}^1 є однією із мод оптичного коливання атомів S-Mo-S в базисній площині, а A_{1g} мода відповідає коливанням атомів S перпендикулярно площині шару MoS₂ [9].

а

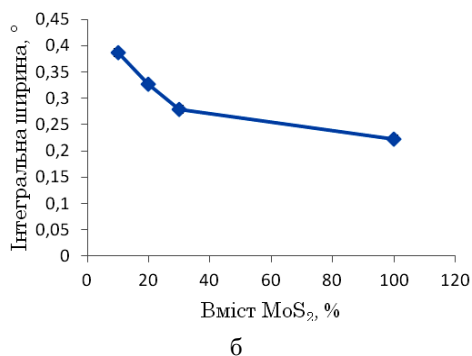

Рис. 4 – Залежність інтегральної інтенсивності (а) та інтегральної ширини (б) рефлексу (002) композитів MoS₂/C

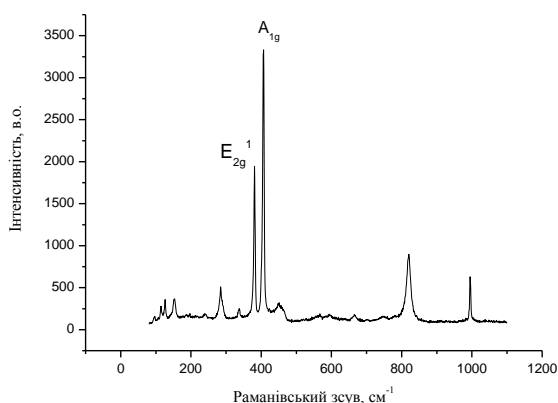

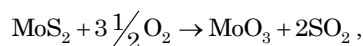
Рис. 5 – Спектр комбінаційного розсіювання MoS₂

У табл. 1 наведено положення наявних максимумів КРС для досліджуваного матеріалу при використанні збуджуючого лазера з довжиною хвилі 514,5 нм та потужністю 100 мВт.

Таблиця 1 – Положення максимумів КРС MoS₂

Мода	E_{2g}^1	E_{1g}	E_{2g}^1	A_{1g}	E_{1u}^2 A_{2u}	$2 A_{1g}$	A_g B_{1g}
Раманівський зсув, см ⁻¹	153	284	381	407	452	820	995

Як бачимо, така достатньо висока потужність лазера (100 мВт) дозволяє виявити нові групи смуг на 995 та 820 см⁻¹. Ці смуги, ймовірно, представляють коливні енергетичні стани MoO₃ [8], що вказують на окислення, зокрема, згідно такої реакції:

яке індуковане високою потужністю лазера.

Наявність асиметричного максимуму при 452 см⁻¹ автори [10] пояснюють як суперпозицію процесів другого порядку, а саме, поздовжнє акустичне розсіювання фононів (мода E_{1u}^2) та резонансний ефект (мода A_{2u}). Цей максимум також можна пояснити як наявність у зразку включень MoO₂ [11].

У спектрах КРС композитів MoS₂/C з різним вмістом вуглецю (рис. 6) додатково появляються дві інтенсивні фононні смуги першого порядку КРС, так

звані G (“Graphitic”) і D (“Defect”) смуги при ~ 1591 см⁻¹ і 1354 см⁻¹. G смуга зумовлена однофононим процесом непружного розсіювання світла на валентних коливаннях sp²-зв’язаних атомів вуглецю (E_{2g} мода) [12]; D смуга, яка є забороненою для ідеальної структури ($I_D = 0$) і стає активною лише при наявності розупорядкування, зумовлена, ймовірно, розорієнтацією кристалів MoS₂ в аморфному вуглеці, внаслідок їх механічного змішування (A_{1g} мода).

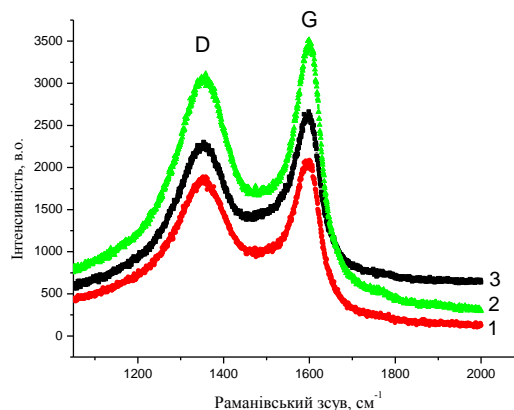

Рис. 6 – D і G смуги у спектрах мікро-КРС композитів MoS₂/C з різним відсотковим вмістом: 1 – 10 : 90 %, 2 – 20 : 80 %, 3 – 30 : 70 %

Відношення інтенсивностей G і D смуг I_D/I_G у композитах зі збільшенням сульфиду молібдену зростає з 0,87 до 0,89, що зумовлено збільшенням кількості дефектів структури.

Для в’яснення змін маси і тепла, що відбуваються під час нагрівання досліджуваних матеріалів на повітрі, проводився диференціально-термічний аналіз. Як видно з рис. 7, при нагріванні процеси окислення відбуваються вже в околі 125 °С, що підтверджується літературними даними для нанокристалічних порошоків MoS₂ [13] та відповідає ендотермічному ефекту (рис. 7), який спостерігається при даній температурі. Ендотермічний ефект в околі 350 °С, найбільш ймовірно, пов’язаний з перебудовою в системі гостьових позицій із-за втрати води. При зростанні температури втрата маси поступово збільшується і виходить на плато при температурі 600 °С. На кривій диференціально-термічного аналізу спостерігається яскраво виражений екзотермічний ефект з максимумом у 650 °С, який спричинений десорбіцією кисню і води, адсорбованими на поверхні сульфиду молібдену при контакті з навколишнім середовищем. Його існування, у відносно широкому інтервалі температур (табл. 2), вказує на можливе лімітування процесів окислення кінетичними факторами.

З аналізу даних термогравіметричних досліджень композитів MoS₂/C з різним відсотковим вмістом (табл. 2) видно, що зі збільшення вмісту вуглецю у композитах пік ендотермічного ефекту пересувається в бік зменшення температури, що пов’язано з виділенням частини сорбованих форм води, яка міститься у нанопористому вуглеці [14]. Для композиту MoS₂/C з відсотковим вмістом 10 : 90 % (табл. 2) спостерігається тільки один ендотермічний ефект в околі 110 °С, при цьому втрата маси даного композиту в інтервалі тем-

ператур 250-350 °C спричинена в основному вигоранням вуглецю, хоча певний вклад в її зменшення вносить декомпозиція сульфиду молібдену.

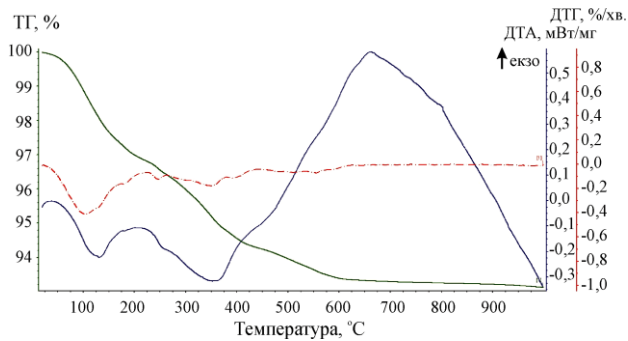

Рис. 7 – Криві диференціально-термічного аналізу MoS₂

Таблиця 2 – Результати диференціально-термічного аналізу MoS₂ та композитів MoS₂/C

Сполука	Ендотермічні ефекти				Екзотермічні ефекти			
	T _{max} , °C	T ₁ , °C	T ₂ , °C	ΔT, °C	T _{max} , °C	T ₁ , °C	T ₂ , °C	ΔT, °C
MoS ₂	125 350	50 250	200 450	150 200	650	500	900	400
MoS ₂ /C (10 : 90 %)	110 –	50 –	150 –	100 –	500	200	900	700
MoS ₂ /C (20 : 80 %)	115 325	50 250	150 350	100 100	525	400	900	500
MoS ₂ /C (30 : 70 %)	120 325	50 250	200 400	150 150	550	500	900	400

Залежність питомої електропровідності, значення якої обчислено за формулою (2), від частоти для сульфиду молібдену та його композиту представлено на рис. 8. У [15] вказано три механізми, які впливають на зміну електропровідності у високочастотному діапазоні:

– перенесення збуджених носіїв з додаткових підзон поблизу зони провідності або валентної зони. Залежність питомої електропровідності від частоти описується формулою Друде:

$$\sigma(\omega) = \sigma(0) \frac{1}{1 + \omega^2 \tau^2},$$

де τ – час релаксації, який становить $\sim 10^{-15}$ с, $\sigma(\omega)$ і $\sigma(0)$ – електропровідності на змінному струмі та постійному струмі, відповідно;

– вклад носіїв з локалізованих станів поблизу валентної зони і зони провідності:

$$\sigma(\omega) = \sigma'(0) \omega \ln \left(\frac{\gamma_{ph}}{\omega} \right)^4,$$

де $\sigma'(0)$ – стала величина. У цьому випадку $\sigma(\omega)$ активується, оскільки γ_{ph} є функцією температури;

– вклад носіїв поблизу рівня Фермі. Електропровідність зростає за степеневим законом ω^n , де $0 < n < 1$ (для MoS₂ $n = 0,8$ [15]). У даному випадку змінна провідність не залежить або слабо залежить від температури. Цей третій механізм, характерний для стрибкоподібного зростання провідності у розупорядкованих твердих тілах [16] згідно з

$$\sigma(\omega) = \sigma(0) \left[1 + \left(\frac{\omega}{\omega_c} \right)^n \right],$$

де ω_c – середня частота стрибків носіїв заряду, добре підтверджує отримані нами експериментальні результати при частотах вище 10^4 Гц (рис. 8а).

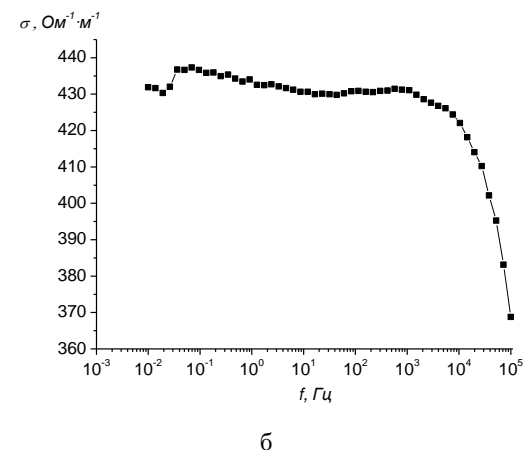
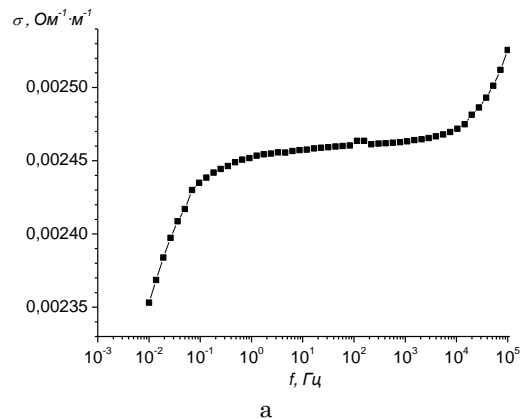

Рис. 8 – Частотні залежності повної електропровідності для чистого сульфиду молібдену (а) та композиту MoS₂/C з вмістом вуглецю 90 %

У низькочастотному діапазоні (рис. 8а) проявляється вплив зерен, що пов'язано з неоднорідністю зразка: всередині зерен опір нижчий, ніж між ними. Добре відомо, що такі неоднорідності приводять до ефектів Максвелла-Вагнера [15], які для полікристалів можуть проявлятися внаслідок процесів поляризації у міжкристалічній області. В діапазоні частот 10^{-1} - 10^4 Гц крива залежності електропровідності від частоти для чистого сульфиду молібдену практично виходить на плато, що, ймовірно, пов'язано з механізмом поверхневої провідності, а саме, у зв'язку з особливим розміщенням площин у пластинчастій структурі MoS₂, текстура якого підтверджена X-променевим дифрактометричним аналізом, електропровідність у паралельній до поверхні площини на декілька порядків вища, ніж у площині, перпендикулярній до поверхні. Крім того у [17] таку слабку залежність (практично незалежність) електропровідності від частоти пояснено тим, що на низьких частотах електропровідність на постійному струмі набагато вища ніж внесок доданка $(\omega/\omega_c)^{0,8}$.

Механічне змішування нанопористого вуглецю з сульфідом молибдену приводить до різкого зростання значення питомої електропровідності (рис. 8б), оскільки, як показує X-променеви́й дифрактометричний аналіз, параметр c зростає, тобто відстань між потрійними шарами S-Mo-S збільшується, що приводить до покращення провідності досліджуваних матеріалів. Відсутність частотної залежності електропровідності в діапазоні частот 10^{-2} - $0,5 \cdot 10^4$ Гц для вуглецевих матеріалів пояснюється наявністю у них електропровідних сіток з дублюючими ланцюжками фізично зв'язаних частинок [4]. Різкий спад електропровідності при частотах $0,5 \cdot 10^4$ Гц викликаний зменшенням часу прискорення носіїв заряду, що як вважають автори [4] може бути спричинене розподілом висоти стрибкових бар'єрів для транспорту зарядів (тунелюванням) внаслідок формування пористої структури матеріалу та скороченням довжини вільного пробігу електронів у результаті утворення діелектричних шарів гетероатомами кисню, розривів струмопровідних і формування глухих каналів.

4. ВИСНОВКИ

1. Показано, що зі збільшенням вмісту вуглецю у композиті відстань між потрійними шарами S-Mo-S збільшується, що пов'язано з слабкою ван-дер-ваальсовою взаємодією між шарами S-S, тоді як па-

раметр ґратки a зменшується, що пов'язано із появою внутрішніх напруг у структурі.

2. Виявлено, що у спектрах КРС композитів MoS₂/C з різним вмістом вуглецю додатково появляються дві інтенсивні фононні смуги першого порядку G і D при ~ 1591 см⁻¹ і 1354 см⁻¹, відповідно. G смуга зумовлена однофононним процесом непружного розсіяння світла на валентних коливаннях sp²-зв'язаних атомів вуглецю (E_{2g} мода); D смуга зумовлена розорієнтацією кристалів MoS₂ в аморфному вуглеці, внаслідок їх механічного змішування (A_{1g} мода).

3. Показано, що у чистому MoS₂ при температурах 125, 350 та 650 °C мають місце ендотермічні ефекти, спричинені перебудовою в системі гостьових позицій та десорбцією кисню і води. Для композиту MoS₂/C з відсотковим вмістом 10 : 90 % спостерігається тільки один ендотермічний ефект в околі 110 °C, при цьому втрата маси даного композиту в інтервалі температур 250-350 °C спричинена в основному вигоранням вуглецю, хоча певний вклад в її зменшення вносить декомпозиція сульфиду молибдену.

4. Встановлено, що механічне змішування нанопористого вуглецю з сульфідом молибдену приводить до різкого зростання значення питомої електропровідності, у порівнянні з чистим MoS₂.

Структура и физические свойства композитов, сформированных на основе сульфида молибдена

Л.С. Яблонь¹, І.М. Будзуляк¹, М.В. Карпець², В.В. Стрельчук³, С.І. Будзуляк³, І.П. Яремій¹, О.М. Хемій¹, О.В. Морушко¹

¹ ГВУЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», ул. Шевченка, 57, 76018 Івано-Франківськ, Україна

² Інститут проблем матеріалознавства ім. І.Н. Францевича НАН України, ул. Академіка Кржижановського, 3, 03680 Київ-142, Україна

³ Інститут фізики напівпровідників ім. В.Є. Лашкарьова НАН України, пр. Науки, 41, 03028 Київ-28, Україна

Показано, что с увеличением содержания углерода в композите MoS₂/C параметр решетки c возрастает. В спектрах КРС данного композита обнаружены две интенсивные фононные полосы первого порядка G и D с максимумами ~ 1591 см⁻¹ и 1354 см⁻¹, соответственно, обусловленные неупругим рассеянием света на колебаниях sp²-связанных атомов углерода. Установлено, что при нагревании сульфида молибдена в интервале 20-1000 °C при температуре 650 °C наблюдается экзотермический эффект, вызванный десорбцией кислорода и воды. Показано, что механическое смешивание нанопористого углерода с дисульфидом молибдена приводит к резкому росту удельной электропроводности полученного композита.

Ключевые слова: Композит MoS₂/C, Нанопористый углерод, Комбинационное рассеивание света, Удельная электропроводность.

The Structure and Physical Properties of Composites Formed from Molybdenum Sulfide

L.S. Yablon¹, I.M. Budzulyak¹, M.V. Karpets², V.V. Strelchuk³, S.I. Budzulyak³, I.P. Yaremiy¹,
O.M. Hemiy¹, O.V. Morushko¹

¹ *Vasyl Stefanyk Precarpathion National University 57, Shevchenko St., 76018 Ivano-Frankivsk, Ukraine*

² *Frantsevich Institute for Problems of Materials Science*

³ *V.E. Lashkaryov Institute of Semiconductor Physics NAS of Ukraine, 41, Nauki Prosp., 03028 Kyiv-28, Ukraine*

It was found that the composite MoS₂/C with increasing carbon content increases parameter of lattice *c*. In this composite Raman spectra revealed two intense phonon bands first order G and D at ~ 1591 cm⁻¹ and 1354 cm⁻¹, respectively, which are caused by inelastic scattering of light by fluctuations sp²-bound carbon atoms. Established that the molybdenum sulphide at a temperature of 650 °C is observed exothermic effect caused by desorption of oxygen and water. It is shown that the mechanical mixing nanoporous carbon disulfide molybdenum leads to a sharp increase in conductivity resulting composite.

Keywords: Composite MoS₂/C, Nanoporous carbon, Raman, Electrical conductivity.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. В.Л. Калихман, Я.С. Уманский, *Усп. физ. наук* **108**, 503 (1972) (V.L. Kalikhman, Ya.S. Umanskiy, *Sov. Phys. Usp.* **15**, 728 (1973)).
2. Guofu Ma, Hui Peng, Jingjing Mu, Haohao Huang, Xiaozhong Zhou, Ziqiang Lei, *J. Power Source.* **229**, 72 (2013).
3. T. Nakamura, Ch. Miyake, *J. Alloy. Compd.* **233** № 1-2, 1 (1996).
4. М.М. Кузишин, І.М. Будзуляк, Б.К. Остафійчук, Б.І. Рачій, Р.В. Ільницький, Л.О. Мороз, *Фізика і хімія твердого тіла* **15** № 3, 497 (2014) (M.M. Kuzyshyn, I.M. Budzulyak, B.K. Ostafiychuk, B.I. Rachiy, R.V. Il'nyts'kyu, L.O. Moroz, *Phys. Chem. Solid State* **15** No 3, 497 (2014)).
5. Emil Zolotoyabko, *J. Appl. Crystallograpy* **42**, 513 (2009).
6. X. Zhang, W.P. Han, J.B. Wu, S. Milana, Y. Lu, Q.Q. Li, A.C. Ferrari, P.H. Tan, *Phys. Rev. B* **87**, 115413 (2013).
7. H. Li, Q. Zhang, Ch. Chong Ray Yap, Beng Kang Tay, Teo Hang Tong Edwin, Aurelien Olivier, and Dominique Baillargeat, *Adv. Funct. Mater.* **22**, 1385 (2012).
8. Bret C. Windom, W.G. Sawyer, David W. Hahn, *Tribol. Lett.* **42**, 301 (2011).
9. P.A. Bertrand, *Phys. Rev. B* **44**, 5745 (1991).
10. G.L. Frey, R. Tenne, M.J. Matthews, M.S. Dresselhaus, G. Dresselhaus, *Phys. Rev. B* **60** № 121, 2883 (1999).
11. L. Ma, W.-X. Chen, Z.-D. Xu, J.-B. Xia, X. Li, *Nanotechnology* **17**, 571 (2006).
12. A.C. Ferrari, J. Robertson, *Phys. Rev. B* **61**, 14095 (2000).
13. Л.М. Куликов, Н.Б. Кєниг, Л.Г. Аксельруд, В.Н. Давыдов, *Наносистеми, наноматеріали, нанотехнології* **7** № 2, 467 (2009) (L.M. Kulikov, N.B. Konig, L.G. Aksel'rud, V.N. Davydov, *Nanosystems, Nanomaterials, Nanotechnology* **7** No 2, 467 (2009)).
14. О.Д. Магомета, Б.К. Остафійчук, Я.Т. Соловко, *Фізика і хімія твердого тіла* **11** № 4, 864 (2010) (O.D. Magometa, B.K. Ostafiychuk, Ya.T. Solovko, *Phys. Chem. Solid State* **11** No 4, 864 (2010)).
15. O.E. Beqqali, I. Zorkani, F. Rogemond, H. Chermette, R. Ben Chaabane, M. Gamoudi, G. Guillaud, *Synthetic Metals* **90**, 165 (1997).
16. C.J.F. Bottcher, P. Bordewijk, *Theory of Electric Polarisation* Vol. II (Elsevier: Amsterdam: 1978).
17. С.М. Махно, *Хімія, фізика та технологія поверхні* **5** № 1, 23 (2014) (S.M. Makhno, *Him. Fiz. Tehnol. Poverhni.* **5** No 1, 23 (2014)).